

gevallen presenteert Evers inderdaad moeilijk vindbare of lastig bereikbare stukken, en voor de Staring-documentatie is het mooi meegenomen dat we ze kennen. Uiterst leesbaar? Nee, of het moest de reeds bekende briefwisseling met Feith zijn. Nieuw licht op personen of gebeurtenissen? Zie boven.

Had het dan geen zin, dit boek? Zeker had het zin: Evers' annotatie is voorbeeldig; vrijwel ieder detail, of het nu een persoon, een herberg of een onwettige nadruk van een proza-Shakespearevertaling betreft, hij vindt het. Zo heeft hij met documenten en met het thuisbrengen daarvan goede bouwstenen aangedragen voor de Staring-biografie die er nog steeds niet is. Nogmaals: uit de documenten zelf leert men Staring niet nader kennen maar documenten en annotatie kunnen dienen voor een groter bouwwerk. Het wordt langzamerhand wel erg pijnlijk dat de 'Huygens van de Wildenborch' het nog steeds moet doen met de hagiografie van Lulofs uit 1843. Evers zegt in zijn voorwoord dat hij zich heeft laten inspireren door de in 1990 verschenen bundel opstellen van J. C. Boogman en anderen, *A. C. W. Staring, dichter en landman, regionalist en nationalist*. Die bundel maakte óók al duidelijk dat we met deelaspecten van Staring wel een beetje maar niet voldoende begrip krijgen voor de veelzijdige verlichter. In zijn inleiding van 55 pagina's richt Evers zich concies en informatief, terecht vooral op de documenten die gaan komen, en dus op een beperkt tijdvak. Men, neerlandicus, historicus, gaat eens te meer verlangen naar de grote, diepgetrokken lijn door dit rijke leven.

Hanna Stouten

E. Sjoer, *Lessen over welsprekendheid. Een typering van de retorica's van de eerste hoogleraren in de vaderlandse welsprekendheid in de Noordelijke Nederlanden (1797-1853)* (Dissertatie Leiden 1996, *Studies in language and language use* XXV; Amsterdam: IFOTT, 1996, ix + 306 blz., f40,-, ISBN 90 74698 25 5).

Het verschijnen van deze Leidse dissertatie is goed getimed. In 1997 werd immers herdacht dat Matthijs Siegenbeek in 1797 te Leiden zijn oratie hield als eerste hoogleraar in de vaderlandse welsprekendheid. De historisch taalkundige J. Noordegraaf heeft de Leidse pret een beetje bedorven, door er in een recent artikel op te wijzen dat ook Wassenbergh in Franeker al in 1797 actief was als hoogleraar in de moedertaal. Mevrouw Sjoer heeft Wassenbergh niet meer in haar onderzoek kunnen betrekken. Maar hoe dan ook, de neerlandistiek is zo'n twee eeuwen oud.

Lessen over welsprekendheid behandelt het retorica-onderwijs van de eerste generaties Noord-Nederlandse hoogleraren en bestrijkt daarmee ruwweg de eerste helft van de negentiende eeuw. De auteur richt zich op de vraag wat de studenten nu eigenlijk tijdens hun lessen te horen en te bestuderen kregen op het gebied van de welsprekendheid. Haar bronnen zijn daarom de voor het onderwijs bedoelde handboeken van de hoogleraren en de overgeleverde collegedictaten. Overige mogelijk relevante publicaties van de hoogleraren — oraties, niet voor de universiteit bedoelde verhandelingen etcetera — blijven goeddeels buiten beschouwing.

Als referentiekader ter typering van het Nederlandse retorica-onderwijs gebruikt de auteur een vierdeling, afkomstig uit het Angelsaksische taalgebied. Ze baseert zich daarbij met name op een artikel van D. Ehninger uit 1965, 'Dominant trends in English rhetorical thought 1750-1800'. De vier 'trends' zijn bij Ehninger: 1 *classicism*; 2 *psychological-epistemological theories of discourse* (door Sjoer 'filosofische retorica' genoemd); 3 *elocutionism*; 4 *belletristic rhetoric*. Bij wijze van toelichting op de door Ehninger aangewezen trends gaat Sjoer de inhoud na van een aantal als exemplarisch beschouwde Engelstalige werken. Achtereenvolgens:

J. Wards *System of oratory* voor de classicistische retorica; H. Blairs bekende *Lectures on rhetoric and belles lettres* voor de bellettristische retorica; Th. Sheridans *A course of lectures on elocution* en J. Walkers *Elements of elocution* voor de elocutionaire, G. Campbells *The philosophy of rhetoric* en R. Whateleys *Elements of rhetoric* voor de psychologisch-epistemologische of 'filosofische' retorica. Uit het inhouds overzicht van deze werken leidt de auteur telkens een stuk of tien 'kenmerken' van elk der genoemde stromingen af. Met deze kenmerken in het achterhoofd geeft ze vervolgens een inhouds overzicht van de handboeken en collegedictaten der bestudeerde hoogleraren, waarna ze probeert die handboeken en collegedictaten onder te brengen in een van de vier categorieën. De hoogleraren in kwestie zijn: M. Siegenbeek, B. H. Lulofs, J. P. van Capelle, A. Simons, C. Fransen van Eek, N. G. van Kampen, H. Beyerman, L. G. Visscher en J. M. Schrant, met dien verstande dat van Simons en Visscher bij nadere beschouwing te weinig materiaal overgeleverd bleek om in het onderzoek te betrekken.

Uit de analyse krijgen we de indruk dat de besproken hoogleraren tamelijk goed op de hoogte waren van allerlei nieuwere buitenlandse ontwikkelingen, maar dat hun eigen opvattingen en de aard van het onderwijs aanpassingen vergden. Zo grepen de eerste hoogleraren, als ik het goed zie, vaker terug op de 'Ouden' dan eigenlijk in overeenstemming was met hun uitgangspunten. Dit zou bijvoorbeeld te verklaren kunnen zijn uit het feit dat ze zich moesten waarmaken in een enigszins vijandige, nog steeds Latijn sprekende omgeving, of uit het feit dat de oude regelsystemen der schoolretorica nu eenmaal meer houvast bij het onderwijs bieden dan nadruk op de persoonlijke stijl.

In een epiloog maakt de auteur ten slotte enkele opmerkingen over mogelijke verschillen tussen de 'oude school' van de zojuist genoemde hoogleraren en de 'nieuwere school' van hoogleraren zoals M. de Vries, die rond 1850 aan het woord kwamen.

Dit onderzoek is om verschillende redenen waardevol. Van belang is allereerst de hier geboden toegang tot de secundaire literatuur. De achttiende-eeuwse retorica is in ons land bepaald geen favoriet onderzoeksobject, maar de auteur heeft wel zo'n beetje alles van belang gelezen. Ook in andere opzichten verricht ze in zekere zin pionierswerk. Ten eerste is er over de Nederlandse retorica in de periode na de Renaissance zo goed als niets bekend; pas de 'orale cultus' en voordrachtscultuur van de tweede helft der negentiende eeuw is enigszins in kaart gebracht door onderzoekers uit de kring rond W. van den Berg. In de tweede plaats vormt dit onderzoek een bijdrage aan de vroege geschiedenis van de neerlandistiek, als pendant van onder meer G. J. Vis' vooronderzoek naar het universitaire letterkunde-onderwijs. En ten slotte biedt het verschillende aanknopingspunten voor onderzoekers die zich bezighouden met de geschiedenis van het universitaire onderwijs in ruimere zin. Vooral te waarderen is daarbij dat de auteur in ruime mate heeft gebruik gemaakt van collegedictaten. J. Roelevink deed dit al in haar dissertatie over het universitaire geschiedenisonderwijs in Utrecht, maar verder gebeurt dit weinig. Dit soort puzzelwerk is ook lang niet ieders hobby, en daarom mogen we mevrouw Sjoer eens te meer dankbaar zijn voor het door haar verzette werk.

Ter completering van het beeld moeten hier echter ook enkele kritische kanttekeningen gemaakt worden. Die betreffen met name de manier waarop de auteur het referentiekader hanteert. Daarbij treden een paar vormen van begripsverwarring op die de presentatie nadelig beïnvloeden. Ten eerste maakt Sjoer van de vier genoemde 'trends', op bladzijde 7-8 nog aangeduid als 'trends' en 'stromingen', vervolgens vrij consequent 'typen retorica'. Daarmee worden de vier trends, die in principe binnen elke retorische theorie in een bepaalde onderlinge mengverhouding zouden kunnen voorkomen, verabsoluteerd en gebombardeerd tot afzonderlijke, onderscheiden typen retorische theorie. Dit probleem wordt vervolgens nog versterkt doordat de auteur de term 'retorica' in de praktijk van haar onderzoek niet blijkt op te vatten als bij-

voorbeeld 'geheel van opvattingen betreffende de retorica', maar als 'concreet handboek of tekst betreffende de retorica' (Sjoer kan dan ook opmerkingen maken als: 'Met boek X heeft auteur Y geen elocutionaire retorica geschreven').

Niet de trends, maar de teksten, op de voet gevolgd, komen hiermee centraal te staan. Zo valt te begrijpen dat de inhoud der Engelstalige teksten die exemplarisch worden geacht voor de vier trends, in dit proefschrift maar liefst zo'n honderd bladzijden in beslag neemt. Waar het gaat om iemand als Blair, die in Nederland behoorlijk populair was, is dit niet zo vreemd. Maar dat het klassieke en classicistische begrippenapparaat wordt uiteengezet aan de hand van de in Nederland aanzienlijk minder populaire Ward, geeft curieuze complicaties; zo zien we hier de Latijnse begrippen en toelichtingen van Cicero, Quintilianus of Vossius in het Engels geciteerd en toegelicht via Ward.

Bovendien wil Sjoer, niet tevreden met de globale indicaties van Ehninger, uit de besproken teksten 'kenmerken' afleiden, waaraan de Nederlandse werken 'getoetst' kunnen worden. In die lijstjes kenmerken van de onderzochte Engelstalige teksten, al excerpterend en samenvattend verkregen, duiken dan echter ongemerkt aspecten op die wel kenmerkend zijn voor de tekst in kwestie, met al zijn toevalligheden, maar die eigenlijk niet kenmerkend zijn voor de trend waarvoor die tekst exemplarisch wordt geacht — of die juist typerend zijn voor een van de andere trends. Wanneer vervolgens de Nederlandse geschriften weer strikt aan die kenmerken worden 'getoetst', geeft dit herhaaldelijk aanleiding tot verwarring. De bijgevoegde schema's waarin de inhoud van de besproken werken grafisch in onderdelen wordt weergegeven, vergroten die verwarring alleen maar, doordat ze bijvoorbeeld de 'hoeveelheid' stijlleer in een bepaald werk weergeven, zonder dat eruit valt af te lezen om wat voor type stijlleer het gaat.

De gelukkige vondst van een handzaam en in potentie uiterst bruikbaar referentiekader wordt op die manier een dwangbuis dat de auteur dwingt tot herhalingen en uitweidingen over detailkwesties, en soms zelfs tot onbegrijpelijke of tegenstrijdige mededelingen. Dat is bijzonder jammer, want hierdoor worden de vele wetenswaardigheden, die het proefschrift wel degelijk bevat, nu en dan moeilijk toegankelijk.

Gert-Jan Johannes

Ph. Raxhon, *La mémoire de la Révolution française. Entre Liège et Wallonie* (Archives du futur. Histoire; Brussel: Labor, 1996, 318 blz., ISBN 2 8040 1087 2).

Verschillende Belgische publicaties rond het *Bicentenaire* hebben de suggestie gewekt dat de Franse Revolutie daar nog steeds de rol van waterscheiding kan spelen, zowel tussen historiografische tradities als, en ten dele in overlap daarmee, tussen de gemeenschappen die de Belgische staat vormen. Kennelijk is ze er voor sommigen — positief dan wel negatief—een belangrijker referentiepunt dan in Frankrijk zelf, waar de herinnering wat ritueel of obliagaat klinkt en de partijen ook zonder haar hun weg wel vinden. Een en ander hoeft niet te verbazen. De hoofdbestanddelen van de Belgische staat zijn immers eerst tijdens die revolutie tot elkaar gekomen, waarbij de Franse bestuursorganisatie een belangrijke unificerende rol heeft gespeeld.

Philippe Raxhon onderzoekt in zijn dissertatie de verschillende manieren waarop de Franse Revolutie in Wallonië is blijven voortleven, in de vorm van een herinnering, een geheugensteun of een vertoog. Met Michel Vovelle kunnen we er drie onderscheiden. Op de eerste plaats de min of meer diffuse herinnering aan de revolutie in naamgeving, in volksverhalen, in vrijheidsbomen, in vage tijdsmarkeringen van een ervóór en een emâ, met verwijzing naar wat